

MAREK KĘSY

Zjawiska chaosu informacyjnego i manipulacji w ujęciu praktyk czytelniczych współczesnego społeczeństwa

The Phenomena of Information Chaos and Manipulation in Terms of Reading Practices of Contemporary Society

Doktor inżynier, Politechnika Częstochowska, Wydział Inżynierii Mechanicznej i Informatyki,
Instytut Technologii Mechanicznych, Zakład Automatyzacji Produkcji i Technologii, Polska

Streszczenie

W artykule przedstawiono oddziaływanie technologii informacyjno-komunikacyjnych na współczesnego człowieka. Zaprezentowano specyfikę procesu komunikowania, akcentując problem chaosu informacyjnego oraz praktyk manipulacji. Powyższe zjawiska odniesiono do tzw. kompetencji komunikacyjnych człowieka, korelując je z poziomem wykształcenia oraz praktykami czytelniczymi.

Słowa kluczowe: informacja, manipulacja, komunikowanie, społeczeństwo

Abstract

The influence of information and communication technologies on contemporary man was presented. The specifics of communication were presented indicating the source of information chaos and manipulation practices. The above phenomena were referred to so-called human communication skills correlating them with the level of education and reading practices.

Keywords: information, manipulation, communication, society

Wstęp

Ostatnia dekada XX oraz początek XXI w. to okres powstania i rozwoju społeczeństwa informacyjnego. Pojęcie *społeczeństwo informacyjne* stanowi próbę syntetycznego określenia najważniejszych cech, mechanizmów funkcjonowania oraz skutków relatywnie nowych zjawisk cywilizacyjnych. Pojęcia tego używa się do określenia społeczności znajdującej się na odpowiednio wysokim poziomie rozwoju technologicznego, dla której informacja jest najcenniejszym dobrem, wykorzystywanym w życiu gospodarczym, społecznym, kulturalnym i politycznym. To społeczeństwo, które posiada nowoczesne środki techniczne w zakresie komunikacji oraz pozyskiwania, przetwarzania, gromadzenia i roz-

powszechniania informacji. Konsekwencją ich powszechności jest napływ różnorodnych w formie i treści komunikatów zaspakajających potrzeby informacyjne człowieka. Jednak ich nadmiarowa ilość powodować może zjawisko chaosu informacyjnego. Ponadto niespójność napływających komunikatów, wynikająca z różnego pojmowania otaczającego świata lub sprzeczności interesów uczestników procesu komunikowania, prowadzić może do zjawisk manipulacji danymi, faktami oraz ich interpretacjami.

Informacja w życiu współczesnego człowieka

Wszechobecność technologii informacyjno-komunikacyjnych oznacza, że człowiek w wielości form własnej aktywności ma możliwość wykorzystywania ich walorów do wspomagania własnych działań. Współczesny człowiek dysponuje nowymi nieznanymi wcześniej możliwościami poznania, działania, przebudowy własnego środowiska i doskonalenia siebie (Furmanek, 2017, s. 11). Współczesny człowiek żyje w świecie szybkiej i permanentnej zmiany. Prowadzi to do pozytywnego wartościowania szybkości i odrzucenia powolności. Rzeczy i wartości, na które trzeba czekać, tracą na znaczeniu (Furmanek, 2016, s. 21). Nic więc dziwnego, że w warunkach stawianych wymagań i jednocześnie oferowanych możliwości współczesny człowiek coraz częściej korzysta z szybszych i łatwiejszych w odbiorze form przekazu, które marginalizują lub eliminują absorbujące czas oraz wymagające spokoju i skupienia formy pozyskiwania informacji (np. czytelnictwo książek).

Potwierdzeniem znaczącej roli technologii informacyjno-komunikacyjnych w życiu współczesnego człowieka mogą być wyniki badań społecznych dotyczących warunków i jakości życia, które wskazują, iż współczesny Polak spędza średnio ponad 4 godziny dziennie, korzystając z mediów informacyjnych, tj. telewizji, internetu, radia oraz prasy drukowanej (w badaniach pominięto czytelnictwo książek). Dominującymi mediami są telewizja oraz internet, przy czym relacje czasowe ich wykorzystania wskazują w większości przypadków dominację przekazu telewizyjnego (Batorski, 2016, s. 389–391).

Znaczenie przypisywane informacji sprawia, że współczesny człowiek intensywnie dąży do zaspokojenia szczególnej kategorii potrzeb – potrzeby informacyjnej. Stopień jej zaspokojenia (tzw. stan poinformowania) wpływa w sposób istotny na jakość funkcjonowania oraz dobre samopoczucie człowieka. Z kolei „stan niepoinformowania” charakteryzuje sytuację, w której jednostka lub grupa społeczna nie zaspokoiła swoich potrzeb informacyjnych, czego konsekwencją jest np. brak wiedzy, poczucie ograniczonych możliwości oraz świadomość pomniejszonej szansy rozwoju (Kozłowska, 2006, s. 77–78). Powstające w sposób naturalny potrzeby informacyjne związane z procesami kształcenia, pracą zawodową, zainteresowaniami czy pragmatyką czynności życiowych zostają często poszerzane o inne kategorie tematyczne natury np. „zaspakajających

ciekawość”, wypełniających czas, stanowiących temat rozmów towarzyskich. Konsekwencją konieczności ich zaspokojenia są procesy wymiany informacji zachodzące w czasie komunikacji społecznej.

Komunikacja społeczna

Komunikowanie jest swego rodzaju mechanizmem, dzięki któremu istnieją i rozwijają się stosunki międzyludzkie, a wytworzone przez umysł ludzki symbole są przekazywane w przestrzeni i zachowywane w czasie. W tym aspekcie komunikowanie traktowane jest jako niezbędny proces nawiązywania kontaktów międzyludzkich służący przekazywaniu informacji i zmierzający do wytworzenia, umocnienia bądź rozszerzenia pewnego wspólnego zakresu myśli i (lub) odczuć (Kozłowska, 2006, s. 17).

Najprostszy model opisujący proces komunikowania traktuje go jako akt, w trakcie którego nadawca sprawia, że jego myśli, pragnienia lub wiedza stają się znane innej osobie (odbiorcy). Powyższy sposób postrzegania komunikowania wyróżnia trzy podstawowe elementy, tzn. nadawcę – przekaz – odbiorcę. Pomija m.in. istnienie specjalistycznych narzędzi (mediów, środków) komunikacyjnych. Analiza ich zastosowania wydaje się istotna o tyle, iż sam fakt wykorzystania oraz rodzaj medium stają się m.in. podstawą podziału procesu komunikowania na (Kozłowska, 2006, s. 27):

- bezpośredni, podczas którego interakcja odbywa się w tym samym czasie i miejscu (z pominięciem środków technicznych),
- pośredni, kiedy komunikowanie zachodzi za pośrednictwem dodatkowych środków technicznych, których obecność sprawia, że interakcja następuje w różnym czasie i (lub) przestrzeni.

Interakcja pośrednia istotnie pomniejsza zestaw narzędzi służących do komunikowania i porozumiewania się, co czyni komunikat w większym stopniu interpretacyjnie otwartym, niejednoznacznym i wymagającym stosownych kompetencji poznawczych. Szczególnym przypadkiem interakcji pośredniej jest komunikacja medialna (tzw. quasi-interakcja), podczas której generowany komunikat przeznaczony jest dla nieokreślonego grona potencjalnych odbiorców. W przeciwieństwie do interakcji bezpośredniej i pośredniej, które charakteryzuje dwukierunkowa forma dialogu, pośrednia interakcja medialna posiada charakter jednokierunkowego monologu. Niezależnie od charakteru interakcji w każdej sytuacji komunikacyjnej występuje reakcja po stronie odbiorcy (tzw. sprzężenie zwrotne), która przyjmuje różnorodne (mniej lub bardziej widoczne) formy, eksponowane w różnym czasie. Istotny dla końcowego efektu komunikowania jest również, towarzyszący odbiorowi komunikatu kontekst sytuacyjny. Sytuacyjny zespół warunków, w jakich odbywa się komunikowanie, może przyjmować wymiar społeczny, psychologiczny, kulturowy, historyczny lub czasowy. Na efekt komunikowania wpływają także zakłócenia przekazu (tzw. szumy), które przyjmować mogą wymiar techniczny lub osobowościowy.

Można stwierdzić, iż o efekcie komunikowania decydują, poza strukturalną podstawą procesu (nadawca – przekaz – odbiorca), takie czynniki, jak: użyte środki techniczne, kontekst (sytuacyjny), czynniki zakłócające.

Efektywność procesu komunikowania

O efekcie procesu komunikowania decydują kompetencje komunikacyjne nadawcy oraz odbiorcy. Rola nadawcy sprowadzona zostaje do percepcji rzeczywistości oraz kodowania myśli i uczuć w treść komunikatu. Z kolei kompetencje odbiorcy polegają na dekodowaniu komunikatu, przypisywaniu mu znaczenia oraz właściwej interpretacji. Kompetencje komunikacyjne objawiają się w postaci posiadanej wiedzy, doświadczenia oraz umiejętności konstruowania i rozumienia komunikatów. O kompetencjach komunikacyjnych decydują nie tylko indywidualne i niepowtarzalne cechy osobowe, ale również nabyte w procesie socjalizacji elementy stereotypowe, typowe dla przedstawicieli określonego obszaru kulturowego lub grupy społecznej. Niepowtarzalność cech osobowych sprawia, iż każdy uczestnik procesu komunikowania, rozpatrywany z poziomu nadawcy i odbiorcy, charakteryzuje się indywidualnymi kompetencjami komunikacyjnymi. Stąd też praktycznie niemożliwe są sytuacje, kiedy komunikowanie oparte jest na jednorodnych zbiorach znaków i znaczeń prezentowanych przez nadawcę i odbiorcę.

Podjęcie semiotyczne wskazuje, iż proces informacyjny przebiega prawidłowo wtedy, gdy trzy pola semantyczne jednego znaku, tj. pole semantyczne nadawcy, pole semantyczne znaku zgodne z normami języka oraz pole semantyczne odbiorcy są identyczne. Przyczyną niezgodności między polami znaczeniowymi mogą być różnice w pragmatyce języka jako normy oraz w pragmatyce nadawcy i (lub) odbiorcy. W praktyce komunikacyjnej zdarza się często, że pola te są różne – inne znaczenie przypisać może nadawca znaku, inne odbiorca, a co innego znak ten może oznaczać zgodnie z regułami językowymi. Jeżeli pragmatyka języka nadawcy, odbiorcy i pragmatyka języka jako normy (np. społecznej, technicznej lub ekonomicznej) są różne, to pojawia się w systemie semiotyczna asymetria informacyjna, która stanowi pole do nadużyć i deformacji procesów informacyjnych (Oleński, 2001, s. 86).

Dyferencjał kompetencyjny nadawcy i odbiorcy powoduje, że końcowy efekt procesu stanowi rezultat „negocjacji” komunikacyjnej, w czasie której strona procesowo aktywna – nadawca, przekazuje określone treści odbiorcy. Nadawanie kształtu treściom poznawczym to przetwarzanie subiektywnej wiedzy i emocji nadawcy. Kształt powstającej informacji nie wynika więc wyłącznie z treści, które powinien opisywać, ale jest (często w sposób istotny) modyfikowany sposobem postrzegania świata, interpretacji rzeczywistości, fantazją nadawcy oraz sposobem kodowania informacji. Z pozoru procesowo bierny odbiorca w rzeczywistości jest również stroną aktywną. Jego rola sprowadza się

do dekodowania (odczytywania) kodów zawartych w komunikacie, przypisywaniu im określonego znaczenia, a także interpretacji tego, czy znaczenie odczytanego kodu jest dla odbiorcy ważne ze względu na jego potrzeby, oczekiwania czy styl życia. Powoduje to sytuacje, w których intencje nadawcy zostają często istotnie modyfikowane przez odbiorcę.

Chaos informacyjny

Znaczenie i rola przypisywane informacji, jak również procesy deregulacji mediów informacyjnych w powiązaniu z szybkim rozwojem technologii informacyjno-komunikacyjnej oraz prawami gospodarki rynkowej powodują nadmiarową produkcję różnorodnych w formie i treści informacji. Współczesny człowiek żyje w środowisku, w którym informacja stała się towarem na sprzedaż i w którym forma przekazu często jest ważniejsza od treści (Podgórski, 2017). Do współczesnego człowieka informacje docierają z wielu różnych źródeł, o różnej wartości i wiarygodności: od otaczającego środowiska przyrodniczego i społecznego, od drugiego człowieka, z mediów – w tym z internetu (Furmanek, 2013, s. 50). Mnogość przekazów docierających do człowieka tworzy ogromny zalew informacyjny, który u przeciętnego odbiorcy wywołuje stany chaosu informacyjnego.

Człowiek nie posiada naturalnego systemu selekcji istotności informacji, jak również systemu chroniącego go przed niepotrzebnymi i niechcianymi informacjami. Stąd też nadmiar napływających informacji uwypukla umiejętność ich selekcji. Substytutem dla umiejętności filtrowania informacji jest tzw. percepcja rozproszona, pozwalająca na jednoczesny odbiór wielu informacji z wielu mediów. Istnieje jednak pewna tego granica, której przekroczenie wywołuje jedynie stany rozkojarzenia, zamętu myślowego i dezorientacji (Golka, 2008, s. 155). Nadmiar informacji oraz duże tempo ich przekazu w zestawieniu z ograniczeniami poznawczymi człowieka, wobec braku umiejętności wyboru tego, co potrzebne, ważne lub ciekawe, wywołuje często subiektywne poczucie bezradności, a nawet zagrożenia. Całość doznań określana bywa jako stres informacyjny, stanowiący jedną z odmian stresu poznawczego (Furmanek, 2014, s. 27).

Odbiorca napływających przekazów rekonstruuje świat na podstawie otrzymanych danych, informacji i wiadomości – co wcale nie oznacza, że proces ten jest prawdziwy, pełny i sensowny. Powyższa obawa znajduje uzasadnienie w obliczu praktyk medialnych, gdzie przekaz informacyjny wymieszany jest z perswazją i propagandą, zaś metodyka manipulowania stała się cywilizacyjnym standardem. Przekaz medialny sprowadzony do krótkich, wyrwanych z kontekstu, powierzchownych informacji sprawia, że często nie wiadomo, jakiemu celowi ma służyć, jakie jest jego przeznaczenie i pełnione funkcje. Powyższy typ przekazu: zamiast informować – dezinformuje, zamiast pomagać – szkodzi, zamiast wyjaśniać – wprowadza niepewność i zamieszanie. Ponadto

tempo napływu dużej ilości często niespójnych i sprzecznych przekazów wyklucza możliwość dokładnej ich analizy i interpretacji, które zastępuje zazwyczaj intuicyjne ich rozumienie i instrumentalna akceptacja przydatności.

Negatywnym skutkiem chaosu informacyjnego jest zakłócenie „metabolizmu informacyjnego”, czyli względnej równowagi pomiędzy ilością informacji „przychodzących” do człowieka a ilością od niego „wychodzących”. W ten sam sposób może być również zachwiana dyskretna równowaga między ilością informacji akceptowanych i niechcianych, użytecznych i burzących pragmatyzm życia. Dalszym skutkiem zakłóceń równowagi w metabolizmie informacyjnym człowieka może być niewłaściwe funkcjonowanie osobowości (Golka, 2008, s. 155).

Chaos informacyjny a poziom wykształcenia

Brak umiejętności w zakresie selekcji, redukowania niechcianych przekazów oraz właściwego wykorzystania informacji powoduje, że między ludźmi, którzy żyją w świecie nasyconym informacją, a tymi „żyjącymi obok” może nie być znaczącej różnicy funkcjonalnej. Powodem powyższego może być to, iż w pamięci człowieka bombardowanego informacjami może być niewiele pomimo faktu, że dociera do niego wiele różnorodnych przekazów, które „przemykają” przez zmysły i pamięć, nie pozostawiają znaczącego śladu (dużo informacji wywołuje efekt ubóstwa uwagi). Człowiek zapamiętuje często to, co będąc zazwyczaj mało istotnym zdarzeniem, wywołuje kontrowersje lub zostało nagłośnione medialnie (Golka, 2008, s. 158–159). Rozproszenie poznawcze prowadzi do zaniku wartości wiedzy *sensu stricto*, a co za tym idzie, zaniku rozumienia, umiejętności wiązania faktów, budowania własnej i spójnej wewnętrznie i zewnętrznie narracji świata (Walat, 2016, s. 239).

Wobec powszechnej dostępności do zasobów informacyjnych oraz łatwości ich pozyskiwania eksponowane często postawy odrzucenia (absorbujących czas) praktyk czytania książek oraz podważające konieczność opanowania (wymaganych w procesie kształcenia) określonego zakresu wiedzy oparte są na błędnym założeniu, iż samo pozyskanie informacji (wyobrażenie pozyskania) staje się rozwiązaniem problemu. Osoby preferujące wygodę umysłową opierają swoje przekonania na błędnym założeniu, iż procesy myślowe zachodzące w mózgu mogą przebiegać bez zasobów informacyjnych znajdujących się w pamięci. Co prawda proces wyszukiwania informacji lub pozyskiwania jej w sposób niewymagający wysiłku intelektualnego umożliwia pewne skojarzenia, jednak „wartość dodana” dla rozwoju człowieka wydaje się dyskusyjna.

W efekcie współczesny człowiek jest coraz częściej bardziej: ikoniczny niż logiczny, wrażliwy emocjonalnie niż intelektualnie, intuicyjny niż krytycznie analizujący, uwrażliwiony na chwilowe odczucia niż na zjawiska dokonujące się w dłuższej perspektywie czasu (Podgórski, 2017). Funkcjonalnie człowiek staje

się nieudolny, niezaradny, zdezorientowany, a często po pojawieniu się frustracji staje się roszczeniowy, impulsywny, postulatyczny i coraz częściej przesiąknięty agresją (Walat, 2016, s. 240).

Podsumowanie

Chaos informacyjny działa szczególnie niekorzystnie na ludzi, którzy pozbawieni są indywidualnych lub społecznych punktów odniesienia, jednoznacznie ukształtowanych kryteriów wyboru informacji oraz standardów ich oceny. Antidotum dla problemów cywilizacyjnych jest dobre wychowanie i wykształcenie dające człowiekowi trwałe podstawy aksjologiczne. Przeciwwagą dla zjawisk chaosu informacyjnego i medialnej wrzawy jest mądrość życiowa, której podstawą staje się ugruntowana wiedza i umiejętności nabyte, nie metodami „na skróty”, lecz w drodze żmudnej pracy i licznych wyrzeczeń. Dodatkowym argumentem za powrotem do tradycji wydaje się destrukcyjny dla współczesnego człowieka brak spokoju, powolności, odprężenia i ciszy.

Powrót do psychicznej równowagi zapewnić może (częściowe) zastąpienie „medialnej wrzawy” np. lekturą książki. Dodatkowym argumentem „za” mogą być wyniki badań empirycznych wskazujące, że intensywny trening czytelniczy rozwija słownictwo, sprawność leksykalną czy zasoby ogólnej wiedzy o świecie. Badania pokazują, że czytanie książek korzystnie wpływa na procesy neurologiczne (np. zwiększa aktywność nerwową mózgu oraz usprawnia komunikację między półkulami). Ponadto czytanie literatury pięknej zwiększa kompetencje społeczne i poziom empatii (Koryś, Michalak, Chymkowski, 2016, s. 41).

Literatura

- Batorski, B. (2015). Technologie i media w domach i w życiu Polaków. W: J. Czapiński, Czapiński J., Panek T. (red.), *Diagnoza społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków – raport. Contemporary Economics*, 9/4, 373–395. DOI:10.5709/ce.1897-9254.192.
- Furmanek, W. (2013). Antropoinfosfera współczesnego człowieka. *Dydaktyka Informatyki*, 8, 49–73.
- Furmanek, W. (2014). Zagrożenia wynikające z rozwoju technologii informacyjnych. *Dydaktyka Informatyki*, 9, 20–48.
- Furmanek, W. (2016). Niedostatki podziału cyfrowego. *Dydaktyka Informatyki*, 11, 20–29.
- Furmanek, W. (2017). Style życia ludzi w społeczeństwie informacyjnym. *Dydaktyka Informatyki*, 12, 11–20.
- Golka, M. (2008). *Bariery w komunikowaniu i społeczeństwo (dez)informacyjne*. Warszawa: PWN.
- Koryś, I., Michalak, R., Chymkowski, R. (red.) (2016). *Stan czytelnictwa w Polsce w 2015 roku*. Warszawa: BN.
- Kozłowska, A. (2006). *Oddziaływanie mass mediów*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH.
- Oleński, J. (2001). *Ekonomika informacji*. Warszawa: PWE.
- Podgórski, R. (2017). *Kryzys tożsamości współczesnego człowieka w społeczeństwie ponowoczesnym*. Pobrane z: www.opoka.org.pl (15.04.2017).
- Walat, W., (2016). Homo interneticus – wyzwanie dla współczesnej edukacji. *Edukacja – Technika – Informatyka*, 4, 235–241.